

АД ДРУЖАРНІ Ў ПРАЗЕ ДА МІНСКАГА «АЛМАЗА»

Як да нас ішлі 500-гадовыя кнігі

Прыехаўшы ў Полацк шукаць сляды Скарыны, што і мелася стаць пачаткам гэтага праекта, я літаральна на некалькі гадзін размінулася са Скарынавымі кнігамі. Іх якраз у той дзень з Музея беларускага кнігадрукавання, дзе яны выстаўляліся амаль месяц і прыцягнулі ўвагу не толькі палачан, але і ўсёй Віцебшчыны, павезлі назад у Мінск. І Алена Шумовіч, загадчыца музея, была ў той дзень як на іголках і ўздыхнула з палёгкай толькі тады, калі калега пазваніў са сталіцы і сказаў, што кнігі дастаўленыя на месца.

Я падумала тады, што вельмі добра яе хваляванне разумею: ні больш ні менш нацыянальныя каштоўнасці пад адказнасцю былі. А яшчэ вырашыла, што трэба кнігі дагнаць і асобную публікацыю прысвяціць менавіта ім, іхняму 500-гадоваму шляху да нас, у XXI стагоддзе...

...І вось стаю ў зале, дзе шмат старажытных фаліянтаў — масіўных, у скураных пераплётах. А ў цэнтры за шклом — дзве невялікія зусім нятоўстыя кніжачкі — фарматам з палову звычайнага аркуша паперы. З намеснікам дырэктара Нацыянальнай бібліятэкі Алесем Сушам у Музеі кнігі, што на трэцім паверсе «алмаза», мы, гледзячы на гэтыя сціплыя кніжкі, разважаем услых пра тое, што такія малы іх фармат і рабіў выданні даступнымі, як і задумаў Скарына, «усяму люду паспалітаму» і па памеры, і па цане. А яшчэ — пра тое, ці не была гэта сціпласць ужо тады рысай нацыянальнага характару. («Не, гэта не сціпласць, вы паглядзіце, якія шыкоўныя гравюры, а гравюры па тым часе былі вельмі дарагой справай. Хутчэй — практычнасць: каб чалавек мог яе з сабой насіць, упадабаныя часткі пад адзін пераплёт сабраць».) Мой суразмоўца як гасцінны гаспадар паказвае мне іншыя старажытныя кнігі, што захоўваюцца ў музеі, а я ўсё аглядаюся на тыя, за шклом у цэнтры залы. Чамусьці здаецца, што ўсе астатнія экспанаты больш цьмяныя. Ці гэтыя — больш яркія. Можа, справа ў нейкай адмысловай падсветцы...

Фота Анастасіі Кішчэўскай

ПРАЗ АДЛЕГЛАСЦЬ І ЧАС

Іх у Беларусі дзесяць. Чатыры — «Кнігі Царстваў» — пад адным пераплётам. Ёсць яшчэ Кнігі Іова, Прамудрасці, Ісуса Сірахава, Эклезіяста, Песня Песняў. Усе — выдадзеныя паўтысячы гадоў назад у Празе. Дзеля таго, каб «люд паспаліты» чытаў слова Божае на роднай зразумелай мове.

Пытаюся ў Алеся Сушы, які ўжо не першы год займаецца тэмай скарыназнаўства: ці даехалі 500 гадоў назад тыя кнігі да «люду паспалітага»? Усё ж ад Прагі па тагачасных мерках было няблізка.

— Скарына сваіх мэтаў дасягнуў, — лічыць спадар Алесь. — Ён бачыў мэтавай аўдыторыяй свайго прадпрыемства найперш жыхароў Вялікага Княства Літоўскага, разлічваў, што яго кнігі будуць распаўсюджвацца на вялікім рынку Маскоўскай дзяржавы. Ён выдаваў кнігі не для чэшскіх ці нямецкіх чытачоў, для якіх сама кірыліца была слабазразумелай. Ні для набажэнстваў, ні для хатняга чытання такія кнігі ў заходнім свеце не былі патрэбныя.

АД ДРУКАРНІ У ПРАЗЕ ДА МІНСКАГА «АЛМАЗА»

(Заканчэнне.
Пачатак на 1-й стар.)

Пра далейшы лёс кніг, пра тое, што яны трапілі да «мэтавай аўдыторыі», сведчаць... самі кнігі, якія захаваліся. У іх даследчыкі знаходзяць цікавыя апісанні і згадкі, дзе яны захоўваліся, у чые рукі траплялі і якім чынам. Напрыклад, чалавек проста на старонках кнігі мог пазначыць, што купіў яе на кірмашы за пэўную цану або атрымаў яе ў спадчыну ці ў падарунак. І гэтыя пазнакі засталіся да нашага часу. Яшчэ адна крыніца, якая дапамагае прасачыць лёс Скарынавых кніг — пісьмовыя сведчанні дзейчаў культуры і асветы мінулых стагоддзяў, якія таксама закранаюць часам спадчыну нашага першадрукара. Дачыненне да лёсу кніг мелі і свецкія асобы, і царкоўныя. Так, захаваны дакумент, у якім гаворыцца, што адзін з віленскіх святароў пакінуў у спадчыну свайму спадкаемцу менавіта кнігі Скарыны....

Купілі іх — цэлае багацце: 10 кніг у сямі пераплётах! — у прыватнага леныградскага калекцыянера Камарніцкага. Кнігі набылі адмыслова для Беларускай дзяржаўнай бібліятэкі, дзе яны і знаходзіліся да вайны.

Гісторыя аб тым, што ў Маскве Скарыну прынялі няветліва, а кнігі ўвогуле спалілі, як мяркуе спадар Алесь, не байка, а хутчэй гіпотэза. Якая, дарэчы, усюсю пацвярджаецца дакументамі. Адзін з кіраўнікоў

шмат што ў афармленні, нават даказваць не трэба, варта толькі на вынікі працы гэтых друкароў-асветнікаў зірнуць...

КАМЕРЦЫЙНЫ ПРАЕКТ ЦІ ВЯЛІКАЯ ІДЭЯ?

Нядаўна на надзвычай цікавай лекцыі па гісторыі давалося пачуць не менш інтрыгуючае: маўляў, Скарына быў прадпрымальнікам, ён проста «злавіў попят» і ажыццявіў удалы камерцыйны праект.

— Ён сапраўды рацыянальна ўспрымаў тое, што адбываецца, — пагаджаецца з тым гісторыкам мой суразмоўца. — Ён не быў патомным шляхцічам, яму трэба было зарабляць. Але ён разумее, што, каб распачаць вялікую справу, трэба і грошы, і падтрымка дыпламатычных і палітычных эліт. Ён настойліва клапаціўся пра сваю забяспечанасць, бо гэта гарантавала яму магчымасць рэалізаваць тое, што задумаў. Гэта была прадпрымальніцкая рызыка — выдаць такую колькасць кніг. Ускосныя сведчанні, якія вельмі ўмоўна дазваляюць казаць пра магчымы тыраж — кожнае выданне мела каля тысячы асобнікаў, — гэта сярэдні наклад запатрабаваных выданняў таго часу для шырокай аўдыторыі. Атрымліваецца, у Празе было адціснута каля 23 тысяч экзэмпляраў...

Выходзіць, сын купца і брат купца проста рабіў грошы? Але Скарына мэтанакіравана абіраў той кірунак, у якім будзе працаваць, прычым мой суразмоўца і праводзіць яскравую паралель з сучаснасцю. Сёння некаторыя таленавітыя людзі

Намеснік дырэктара Нацыянальнай бібліятэкі можа ўзяць арыгінал Скарынавай кнігі ў рукі. Але толькі ў адмысловых пальчатках і з вялікай асцярожнасцю.

метам калекцыянавання яны сталі ў канцы XVIII стагоддзя і асабліва ў XIX. Выданнямі цікавіліся найперш калекцыянеры Расійскай імперыі — у той час там мелі рэзананс навуковыя даследаванні ў галіне гісторыі кнігадрукавання і бібліястыкі. І на фоне такой зацікаўленасці гэтай тэмай Скарынава «Біблія Руска», ды яшчэ аж у XVI стагоддзі, не магла застацца паза ўвагай зборальнікаў кніжных рарытэтаў. Яны пачалі шукаць і купляць гэтыя кнігі, у тым ліку і на беларускіх землях. З цягам часу з прыватных калекцый кнігі перасяляліся ў дзяржаўныя зборы. (Менавіта таму ў Расіі і сёння найбольшая частка ўсёй Скарынавай спадчыны.) Цікавіліся кнігамі Скарыны і навуковцы: найперш гэта было звязана са спрабамі перакласці Біблію на рускую мову, адпаведна, яны вывучалі і ранейшыя пераклады на мовы блізка.

Прыкладна ў той жа час пачалі цікавіцца спадчынай Скарыны і за мяжой — у Чэхіі. У XX стагоддзі да даследаванняў дзейнасці Скарыны і пошукаў плёну яго працы далучыліся ўкраінцы і літоўцы. Мы ж марудзілі. Можна, таму, што сто гадоў назад ніводнай скарынаўскай кнігі на нашай зямлі ўжо не было?..

ШЧАСЛІВАЯ «ДЗЯСЯТКА»

Некалькі асобнікаў захоўваліся на той час у Віленскім беларускім музеі. Можна здагадацца, што і Янка Купала, і Максім Багдановіч калі не трымалі ў руках, дык бачылі рарытэты дакладна. На першай хвалі нацыянальнага адраджэння — у пачатку XX стагоддзя, менавіта ў Вільні пачалося абмеркаванне значнасці кніг Скарыны для беларускай культуры. Пачалі з'яўляцца і першыя публікацыі. У 1912 годзе ў зборніку «Калядная пісанка» выйшаў артыкул пра Скарыну і яго кнігі — адна з першых згадак пра друкара з Полацка па-беларуску. У афармленні зборніка былі выкарыстаны ілюстрацыі — тытульны аркуш скарынаўскага выдання, там жа быў змешчаны партрэт першадрукара. Згаданы артыкул быў без подпісу, але ёсць усе падставы меркаваць, што яго аўтарам з'яўляецца Вацлаў Ластоўскі.

Не прайшло і дзесяці гадоў, а Вільня разам з музеем і кнігамі была ўжо за межамі Беларусі. Але ў БССР, дзе пачалася праграма беларусізацыі, было вырашана шырока адзначыць 400-годдзе айчыннага кнігадрукавання. Юбілей адзначаўся менавіта

ў 20-я гады — ішоў адлік не ад пражскага, а ад віленскага перыяду працы Скарыны, калі ён выдаваў кнігі менавіта на беларускай зямлі. Аб маштабе святкавання сведчыць той факт, што ў 1925 годзе чарговая гадавіна рэвалюцыі адзначалася ў межах гэтага юбілею. Такое каласальнае мерапрыемства не магло праходзіць без «матэрыяльнай базы» — уласна Скарынавых кніг. І тады былі выдаткаваны дзяржаўныя сродкі на іх набыццё. Купілі іх — цэлае багацце: 10 кніг у сямі пераплётах! — у прыватнага леныградскага калекцыянера Камарніцкага. Кнігі набылі адмыслова для Беларускай дзяржаўнай бібліятэкі, дзе яны і знаходзіліся да вайны. Але нават у пекле Вялікай Айчыннай Бог бярог іх для Беларусі. Вывезеныя фашыстамі на Захад, яны пасля вайны былі вернутыя назад — усе дзесяць.

Кнігі былі адрэстаўраваныя і знаходзяцца ў фондах Нацыянальнай бібліятэкі. На жаль, іх колькасць з таго часу не павялічылася: 500-гадовыя выданні рэдкія і, калі выстаўляюцца на продаж, каштуюць проста велізарных грошай.

Дзесяць кніг — небагата. У Расіі, напрыклад, іх 297, ва Украіне — больш за сорок. Скарынавы кнігі (па дакладных падліках іх сёння 436 асобнікаў) раскіданы па ўсёй Еўропе, 27 захоўваюцца ў Польшчы, 11 — у Германіі, 4 — у Вялікабрытаніі, ёсць рарытэты ў Літве, у Славеніі, у Даніі, нават у ЗША.

Наш збор — не самы лепшы: няма нават фрагментаў выданняў віленскага перыяду, усе кнігі са значнымі пашкоджаннямі. Іх, канешне, адрэстаўравалі, але ж вырванія якіх дзвесце гадоў назад старонкі нічым не замяніш. Толькі гэта ніякім чынам не памяншае іх каштоўнасці. Найперш той, якая не вымяраецца грашыма.

БЫЛА Б ЦІКАВАСЦЬ...

Скарынавы кнігі для беларусаў сёння — адзін з сімвалаў дзяржаўнасці, гэта бясспрэчна. А каб сімвал паважаць, яго трэба ведаць. І чым больш, тым лепш.

Ужо не першы год Нацыянальная бібліятэка працуе над алічбоўкай — пераводам у электронны фармат усёй скарынаўскай спадчыны, і нашай, і той, што за мяжой, каб кожны мог разгледзець гравюры, пачытаць тэксты з экрана камп'ютара.

Асаблівай увагі заслугоўвае сумесны з банкам БелВЭБ праект па факсімільным выданні «поўнага збору» Скарынавых кніг.

— Да таго, як узяцца за гэту маштабную працу, спрабавалі сілы, выдаўшы факсімільныя іншыя рэдкія кнігі, кштальту Полацкага, Слуцкага, Тураўскага Евангелляў, Баркалабаўскага летапісу, «Віленскага буквара» XVIII стагоддзя, — расказвае Алесь Суша. — І толькі пасля падступілі да нашых першых беларускіх друкаваных кніг. У 2014 годзе выйшла пяць тамоў, на сённяшні дзень маем ужо 11 тамоў. Каб выдаць поўны камплект Скарынавых кніг, арыентуемся на найлепш захаваныя асобнікі, працуем з замежнымі зборамі. Гэта, канешне, выклікае складанасці, але праца не становіцца менш цікавай. Поўны факсімільны збор Скарынавай спадчыны — а гэта, як мяркуецца, 21 том, пабачыць свет у 2017 годзе, акурат да 500-гадовага юбілею нашай першай друкаванай кнігі.

Першы наклад — па тысячы асобнікаў кожнага тома — некамерцыйны. Ён перадаецца ў бібліятэкі нашай краіны — для «людзі паспалітага» і ў замежныя зборы. Кнігі дапоўнены каментарыймі даследчыкаў скарынаўскай спадчыны, а скарынаўскія прадмовы перакладзены на сучасную рускую, беларускую і англійскую мовы.

Несумненна, знойдзецца няма ла ахвотных займаць такія кнігі ва ўласнай бібліятэцы. Купіць іх пакуль нельга, а людзі ўжо актыўна цікавяцца, расказвае спадар Алесь. Будзе выдадзены і камерцыйны тыраж — для продажу. А пакуль факсімільная тамы, што ўжо выйшлі, можна патрымаць у руках і разгледзець у кожнай раённай бібліятэцы, у некаторых музеех і навучальных установах.

Што датычыць кніг сапраўдных — з-пад рук самога Скарыны — на іх, 500-гадовых, з такой цяжкасцю здабыць і захаваных — дыкаць трэба ба яцца. Таму пагартаць такую кнігу вам наўрад ці дадуць. А вось паглядзець — калі ласка. У Музеі кнігі Нацыянальнай бібліятэкі, куды можа патрапіць любы чытач, выданні Скарыны прысутнічаюць пастаянна, праўда, не ўсе разам, а па чарзе (я, напрыклад, пазнаёмліся з Кнігай Іова і Кнігай Прамудрасці). Восенню пяць кніг эдзілі на радзіму стваральніка — у Полацк, і там у Музеі беларускага кнігадрукавання сабралі рэкордную колькасць наведвальнікаў. Алесь Суша гаворыць пра планы зрабіць падобныя экспазіцыі калі не ў раёнах, дык у абласных цэнтрах дакладна. Раённыя ж установы не ўсе гатовы прыняць у сябе такія каштоўныя экспанаты — іх трэба ахоўваць і ствараць умовы па найвышэйшых стандартах, бо цану гэтым кнігам не тое што не назавеш — яе проста няма.

У прыцыпе, было б жаданне. Сталіца — не заграіца, дарогу да галоўнай бібліятэкі ў Мінску вам падкажа любы. Сярод тысяч розных тамоў і соцень старых фаліянтаў вас чакае сапраўднае адкрыццё — невядомая сціпная кніжка, якая дапамагае адчуць, хто ты ёсць на гэтай зямлі.

Не верыце? Правярыце нескладана.

Алена ЛЯЎКОВІЧ.
alena@zviazda.by

Факсімільныя выданні Скарынавай спадчыны можна сёння ўбачыць і пагартаць у любой раённай бібліятэцы.

Нават самая «тоўстая» кніга Скарыны выглядае вельмі сціпла ў параўнанні са старажытнымі фаліянтамі. Затое яе можна было ўзяць з сабой і чытаць у дарозе.

Рэчы Паспалітай згадваў у ліставанні пра свайго падданага, які за пэўны час да напісання пісьма (а час быў настолькі ранейшы, што гэта мог быць толькі Скарына) ездзіў са сваімі кнігамі ў Масковію, але там яго ініцыятыву не зразумелі, кнігі спалілі, а сам ён ледзьве жывы вырваўся назад. На падставе падобных згадак некаторыя даследчыкі, асабліва эміграцыйныя, якраз развівалі гэту тэму як ужо вядомы факт. Але падобнае сапраўды цалкам заканамерна магло здарыцца ў той час у нашых усходніх суседзях, бо кнігі Скарыны прынцыпова адрозніваліся ад тагачаснай кніжнай прадукцыі ў Маскоўскай дзяржаве: і па мове, і па мастацкім афармленні, не кажучы ўжо пра прадмовы і каментары да тэкстаў Свяшчэннага Пісання, што выглядала сама менш блюзнерствам. Так што падобны выпадак мог мець месца ў біяграфіі першадрукара. Але, з іншага боку, дакладна вядома, што некаторыя выбітныя дзеячы тагачаснай Масковіі гэтыя кнігі добра ведалі — той жа Максім Грэк цытаваў словы Скарыны ў сваіх працах, якія адносяцца да першай паловы XVI стагоддзя.

Захаваўся дакумент пачатку XVII стагоддзя, у якім уніяцкі мітрапаліт Антоній Сялява звяртаецца да калег-святароў: маўляў, вы любіце і шануеце старыя кнігі, у прыватнасці кнігі Скарыны, але ж ён чалавек іншай веры, не зусім кананічныя кнігі друкаваў, а вы па іх набажэнствы ведзяце, ды яшчэ і супраціўляецеся, калі мы гэтыя кнігі спрабуем з царкоўнага ўжытку выводзіць...

Тое, што і Сымон Будны, і Васіль Цяпінскі не толькі былі знаёмыя са Скарынавымі кнігамі (а гэта праз паўстагоддзя), але і пераймалі ў іх

ідуць працаваць над тым, за што плацяць грошы, нават калі гэта тэма не іх або зусім іх не цікавіць, іншыя ж ідуць па больш складаным шляху, які ў свой час абраў і Скарына — шукаюць грошы пад сваю ўласную задуму, на якую ўсё жыццё гатовыя пакласці. Не толькі ідэя — але і прафесійнае, мэтанакіраванае яе дасягненне — вось у чым сіла. І сёння, і пяцьсот гадоў назад. Сведчаннем прадпрымальніцкіх схільнасцей Скарыны з'яўляецца і здольнасць рызыкаваць, і выкарыстанне найноўшых тэхналогій, бо што ў той час быў добры друкарскі станок, як не інавацыя?..

РАРЫТЭТЫ ДЛЯ КАЛЕКЦЫЙ

Праз 250—300 гадоў пасля выдання Скарынавы кнігі ператварыліся ў бібліяграфічныя рарытэты. Прад-

ПАДЧАС Мінскай міжнароднай кніжнай выставы, якая распачынаецца на наступным тыдні, асобнай тэмай будзе гучаць 500-годдзе беларускага кнігадрукавання.

— Ужо тое, што гэтая тэма яшчэ за год да юбілею будзе агучана на такім прадстаўнічым мерапрыемстве, дзе збіраюцца літаратары і выдаўцы з розных краін, актыўная зацікаўленасць у гэтым Міністэрства інфармацыі сведчыць пра сапраўды дзяржаўны ўзровень гэтай знакавай даты, — гаворыць Алесь Суша. — Фактычна будзе пакладзены пачатак вялікай работы, якую нам разам трэба зрабіць да юбілею.

Непасрэдна на выставе Нацыянальная бібліятэка прадставіць серыю выданняў пад назвай «Мастацкая Скарыніна». Скарыну прысвечана безліч твораў выяўленчага і дэкаратыўна-ужыткавага мастацтва, і яны вартыя, каб пра іх ведалі. Да выставы падрыхтаваныя два першыя выданні гэтай серыі. Спадар Алесь падзяліўся, што адно з іх будзе звязана з імем Язэпа Драздовіча, які прысвяціў Скарыну цэлы шэраг жывалісных і графічных твораў. Супольна з выдавецтвам «Беларуская энцыклапедыя імя Петруся Броўкі» ў серыі «Беларуская дзіцячая энцыклапедыя» была выдадзена кніга «Францыск Скарына — чалавек-энцыклапедыя». Яе прэзентацыя таксама мае адбыцца на выставе.

Фота Аляксандра МЕДВУЖА